

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

Новим словом у філософському осмисленні ідей Просвітництва, французького революційного досвіду і політико-юридичних реалій Німеччини стали політичні і правові вчення класиків німецької філософії І.Канта і Г.Гегеля. Вони приступили до систематичної розробки методології теоретичного пізнання, філософії права, політичної теорії. Методологічний і теоретичний зміст їх вчень - своєрідна філософська відповідь на суспільно-політичні і правові проблеми Нового часу. Перша половина XIX ст. в німецькій державно-правовій теорії позначилась зростаючим впливом історичної школи права (Г.Гуго, Ф.Савіньї, Г.Пухта).

§1. Вчення І.Канта про право і державу.

Іммануїл Кант (1724-1804) ^[1] - родоначальник класичної німецької філософії і німецького лібералізму, розквіт творчості якого припадає на 80-90-ті рр. XVIII ст. В цей час з'являються його відомі праці «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Метафізика нравів» та ін.

«Метафізика нравів» Канта завершує розробку окремих частин філософської системи. Перша частина роботи містить вчення про право, друга - про мораль. Головне для філософа - поведінка людини, її вчинки. Він дійде висновку: практичний (а не теоретичний) розум і вільна воля людей виступають джерелом моральних і правових законів. Наріжний принцип його соціальних поглядів, навіяний духом Просвітництва і теорією природного права: кожна особа наділена гідністю і є для інших абсолютною цінністю. Особистість не є знаряддям здійснення яких би то не було планів, навіть най-благородніших планів загального блага.

І.Кант переконаний - в підсумку людина прагне до досягнення загального правового громадянського суспільства, членам якого буде надана найбільша свобода, сумісна, однак, з повною свободою інших. Антагонізм у цьому суспільстві буде існувати, але його обмежать закони. Тільки в таких умовах можливо, вважає філософ, найбільш повний розвиток потенцій, закладених у людській природі.

Як досягти цієї гідної людини мети? Людина на відміну від навколишньої природи наділена моральною свідомістю. Отже, у своїй поведінці вона повинна керуватися веліннями морального закону. Закон цей апіорний і безумовний. Кант називає його «категоричним імперативом»^[2] морально практичним законом. Він гласить: роби так, щоб ти відносився до людства й у своїй особі, і в особі будь-кого іншого як до мети і ніколи тільки як до засобу. Або іншими словами: «Роби згідно максими, яка в той же час може мати силу загального закону». Максима - це суб'єктивний принцип дії, який сам суб'єкт робить для себе правилом (як саме має намір він чинити).

Таким чином, моральний закон у Канта формулює принцип поведінки, принцип обов'язку перед іншими, слідує голосу «практичного розуму». Обов'язок - єдине джерело категоричного імперативу. Тільки обов'язок надає вчинку моральний характер. Хоча сам категоричний імператив формальний і абстрактний, як біблійні заповіді, однак слідування простим істинам ніби не важливе в поведінці людини? Як і в Десятьох заповідях Біблії тут помітна юридизація моралі. Отже, обидва формулювання категоричного імперативу спрямовані на утвердження в суспільстві принципу всезагальної рівності, на недопустимість використання у своїх інтересах людиною іншої. Цей імператив обов'язковий не лише для фізичних осіб, але й для державних органів, вимагав від них рівного і справедливого ставлення до будь-якого громадянина (підданого).

Моральна філософія Канта є ключем до його політико-правового вчення. Так, право і мораль мають те саме джерело (практичний розум людини) і єдину мету (утвердження загальної свободи). Суть проблеми, однак, полягає в тому, що не всякий індивід використовує свободу тільки для реалізації категоричного імперативу. Отже, за Кантом, мораль має потребу в захисті, в праві. Сфера першої - внутрішній світ людини, сфера другої - вчинки, діяльність.

Філософ формулює висновок: право - «це сукупність умов, при яких проізовоління однієї [особи] сумісне з проізоволінням іншої з точки зору загального закону свободи». До таких умов відносяться: наявність законів, гарантований статус власності й особистих прав індивіда, рівність членів суспільства перед законом, правосуддя. Право і є загальне для всіх правило (сукупність правил), узгодження довірливих колізій дій вільних осіб. Зміст і призначення права в тому, щоб ввести свободу і проізовоління (і сваволі) всіх індивідів, як володарюючих, так і підданих у розумні, законні рамки. Адаже свобода за Кантом, - незалежність від примушуючої сваволі іншого, від примусу. Право стосується лише дії, позначає зовнішні межі поведінки і виступає по суті у вигляді заборон, припускаючи дозволенисть «проізовоління», тобто прояву волі. Здійснення права вимагає його загальнообов'язковості. В тому числі і для державних органів, адже свободі можуть перешкоджати не лише неправові акти, але й примус, що обмежує волю людини, відсутність юридичної відповідальності державних посадовців.

З визнання людини носієм свободної волі і морального закону, настільки ж великого і невичерпного, як космос, виростає кантівський етичний і аксіологічний (ціннісний) підхід до права. «Дві речі наповнюють нашу душу завжди новим подивом і благоговінням, - писав філософ. - Це - зоряне небо над нами і моральний закон в нас». Але людина повною мірою його реалізувати не в змозі. Щоб уникнути сваволі в суспільстві, мати правовий захист, люди вступають в суспільний договір. Тепер природна рівність набуває юридичної рівності завдяки праву, застосуванню примусу, що перешкоджає неправу, сумісно з свободою, відповідно до загальних законів. Загальний правовий закон вимагає: «Роби зовні так, щоб свободний прояв твоєї сваволі був сумісний із свободою кожного, згідно загального закону». Цей правовий закон Кант називає загальним принципом права. Покликання права - надійно гарантувати моралі той соціальний простір, в якому безперешкодно могла б реалізуватися свобода індивіда.

Позитивне право він називає публічним, адже його існування залежить від державної влади, і повинно витікати з положень права природного. Публічне право відрізняється від приватного (у Канта природне право є приватне, бо не залежить від волі правителя) тим, що воно потребує зовнішнього оформлення - законодавства. Публічне право - це система законів, виданих для народу.

У «Метафізиці нравів» запропоновано і своєрідну трактовку природного права. На думку автора, єдине первісне право - свобода, з якої випливали такі невід'ємні властивості людей, як рівність,

незалежність, право власності тощо. Але вони в природному стані нічим не забезпечені, крім фізичної сили індивіда. Такий стан, де ніхто не гарантований від насильства, Кант називає неправим.

Зацікавленість всіх у тому, щоб знаходитися у правовому стані, приводить до «ідеї розуму» - суспільному договору, однієї, поєднуючої усіх волі, переходу в громадянський стан. Тепер правовий стан створює система законів - конституція. Таким чином, межею неправового і правового станів, «безпомилковим мірилом» права і безправ'я служить ідея договору. Тим самим Кант відмовляє в легітимності феодально-абсолютистського ладу: він існує всупереч договору, «ідеї розуму».

Правовий стан забезпечує держава, що надає праву примусову силу. Держава, за Кантом, - це об'єднання великої кількості людей, підлеглих правовим законам. Тут найважливішою ознакою держави виступає її підлеглість праву, що вирізняє її серед інших спільнот людей. Він підкреслював при цьому, що розглядає не дійсну державу, а «державу в ідеї, таку, якою вона повинна бути у відповідності з чистими принципами права».

У кожній державі, пише філософ, існує три влади як об'єднана воля в трьох особах: верховна влада в особі законодавця, виконавча влада в особі правителя і судова влада, що присуджує кожному своє в особі судді. Законодавча влада, за Кантом, може належати тільки об'єднаній волі народу. Ця влада виникає з першого договору, відповідно до якого кожна людина залишила дику, не засновану на законі свободу, щоб повною мірою знайти в державі свою законну свободу, громадянську рівність і самостійність. Всі три влади, по-перше, координовані між собою, одна доповнює іншу, по-друге, підлеглі одна одній, щоб жодна не могла узурпувати функції іншої, по-третє, об'єднання їх функцій кожному підданому надає його права.

Критерій прогресу в кантівському вченні, - «закономірний хід поліпшення державного ладу». Держава, влаштована на засадах суспільного договору і народного суверенітету, поділ влади покликаний гарантувати стійкий правопорядок, верховенство закону, а отже і вимоги категоричного імперативу. У дусі лібералізму він зводить діяльність держави до правового забезпечення індивідуальної свободи. «Під благом держави, - пише Кант, - розуміється не благополуччя громадян і їх щастя - адже щастя (як стверджує і Руссо) може зрештою виявитися набагато більш прийнятним і бажаним в природному стані чи навіть при деспотичному правлінні; під благом держави розуміється вищий ступінь узгодженості державного ладу з правовими принципами, прагнути до якого зобов'язує нас розум через певний категоричний імператив». Отже, кантівський висновок про те, що благо і призначення держави - у досконалому праві, у максимальній відповідності устрою і режиму держави принципам права, і дає підстави вважати Канта одним з головних творців теорії правової держави.

Тому Кант не надавав особливого значення традиційній класифікації форм держави за числом правлячих осіб (монархії, аристократії, демократії), вважаючи її вираженням букви, а не духу державного ладу. Він вважає: «Громадянський лад кожної держави повинен бути республіканським». Такий лад, засновується, по-перше, на принципах свободи членів суспільства; по-друге, на залежності усіх від єдиного законодавства; по-третє, на законі рівності усіх. Філософ не очікує і вважає даремним бажати, щоб королі філософствували або філософи були королями. Верховенство народу, проголошене Кантом слідом за Руссо, обумовлює свободу, рівність і незалежність усіх громадян в державі. Але він зовсім не помиляється про дійсно широку, неурізану демократію. Для нього республіка не синонім демократії, а монархія - не синонімом абсолютизму. Для філософа головне - республіканський лад, будь-то навіть самодержавна форма влади, якщо в ній реалізований принцип свободи, механізм її захисту - поділ влади, адже і демократії загрожує трансформація в деспотизм.

Республіканський лад, згідно Канта, забезпечує умови існування правового громадянського суспільства, де свобода підлегла зовнішнім законам і зв'язана з незборимою владою. Тут народ-суверен, правитель - повірений держави, володіючий виконавчою владою, народ-суддя, «сам судить себе через своїх співгромадян» - присяжних.

Правовий стан громадянського суспільства не допускає права на обу-рення чи повстання. Кант вважає: «Обов'язок народу терпіти зловживання верховної влади, навіть ті, які вважаються нестерпними». Це - правовий на-слідок природи громадянського союзу. Він вітає тільки законодавчі рефор-ми, проведені самим сувереном, допускає непокору владі лише в рамках за-кону. Але навіть якщо революція відбулася, «удалася і встановлено новий лад», то це «не може звільнити підданих від обов'язку підкоритися як добрих громадян новому порядку речей» і новому уряду.

Правовим наслідком природи громадянського союзу Кант вважає і право покарання і помилування. Порушення публічних законів, що позба-вляє порушника можливості бути громадянином, він називає злочином. Зло-вживання довірою - приватним злочином. Злочини, що піддають небезпеці все суспільство, - публічними. Покарання - право відплати з боку держави. Його застосування є здійснення справедливості. Караючий закон є вимога ка-тегоричного імперативу. Спосіб і міра покарання, за Кантом, які суспільна справедливість робить для себе принципом і мірилом - принцип рівності перед судом.

I.Кант - прибічник принципу талону, не погоджується з Беккарія щодо заміни смертної кари злочинця довічним рабством. «Якщо ж він убив, то він повинен вмерти». Філософ допускає виключення лише для вбивства матір'ю новонародженої позашлюбної дитини й убивства на дуелі. У протилежному ви-падку, на його думку, заміна смертної кари - це порушення рівності між зло-чином і покаранням, справедливості як ідеї загальних законів. Головне - не-відворотність покарання.

У філософському проєкті «До вічного миру» його автор із прогресив-них позицій аналізує проблему, таврує загарбницькі війни, засуджує підгото-вку до них, ратує за дотримання міжнародних договорів, розвиток міждержа-вних торгових і культурних зв'язків, відстоює принцип невтручання, що ли-ше зароджувався у міжнародних відносинах.

Проект майбутнього «вічного миру» Кант зв'язує з федерацією віль-них держав (з республіканським ладом). Це буде союз рівноправних народів, (але не держава народів). Його ідеї майбутньої мирної спільності всіх народів Землі для встановлення загальних законів їх спілкування, про право громадя-нина світу - також набагато випереджали свій час.

Таким чином, вчення Канта про право і державу було створено з ураху-ванням наслідків і під безпосереднім враженням від Французької революції. Радикальні ідеї Просвітництва, конституційних актів революції він перепла-вив у своїй глибоко продуманій теоретичній системі в політичну програму лібералізму, струнке вчення про право, правову державу, громадянське сус-пільство.

§ 2. Вчення Г. Гегеля про право і державу

Грандіозну філософську систему, що охоплює всю сукупність теорети-чних знань того часу, створив видатний німецький філософ Георг Гегель (1770-1831)⁹¹.

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

Вчення про право і державу викладено головним чином у роботі Гегеля «Філософія права». Науку про право він розглядає як частину філософії. Задача філософії ним бачилася в тім, щоб досягнути право і державу як продукти розумної діяльності людини, що одержали своє втілення в реальних суспільних інститутах. На його думку, філософія права не повинна займатися ні описом існуючого, чинного законодавства (це предмет позитивної юриспруденції), ні складанням проектів ідеальних кодексів і конституцій на майбутнє. Вона повинна розглядати розумність права, досягнути істину про право і моральність. Завдання науки про державу, за Гегелем, - досягнути і зобразити державу як щось розумне в собі. Не конструювати державу такою, якою вона повинна бути, але як повинна бути пізнана. Своє розуміння предмета і методу філософії права і держави Гегель виразив у знаменитому афоризмі: «Що розумно, то дійсно; і що дійсно, то розумно». Теоретики Нового часу по-різному трактували його, але гегелівська теза про тотожність розумного і дійсного має на увазі не все існуюче, а лише необхідне, розумне і суттєве в ньому.

Тому предметом філософської науки про право у Гегеля виступає ідея права - єдність поняття права і його здійснення, наявного буття. Ідея права є свобода, буття свободної волі, прояв природного права. Він відкидає концепції, що визначали право як взаємне обмеження індивідами своєї свободи в інтересах загального блага. Відповідно до його вчення справжньою свободою володіє загальна (а не індивідуальна) воля. Вона вимагає, щоб суб'єктивні устремління індивіда були підлеглі моральному обов'язку, права громадянина співвіднесені з його обов'язками перед державою, свобода особистості - погоджена з необхідністю.

Поняття «право» вживається в гегелівській філософії в трьох основних значеннях: 1) право як свобода («ідея права»); 2) право як певна ступінь і форма свободи (ділення права на абстрактне, мораль і моральність у сфері сім'ї, громадянського суспільства і держави); 3) право як закон (позитивне право).

1. Визначаючи право як свободу, Гегель відзначає, що воно є «наявне буття свободної волі», «право є взагалі свобода як ідея».

2. Абстрактне (формальне) право - право абстрактно вільної особистості. Особистість, за Гегелем, припускає взагалі правоздатність. На цій стадії позитивне право ще не виявило себе, його еквівалентом є формальна правова заповідь: «Будь особою і поважай інших як осіб». Своєю реалізацією свобода особистості знаходить насамперед у праві власності. Філософ обґрунтовує формальну правову рівність людей - вони рівні саме як вільні особистості - власники. Одночасно з цим він підкреслює неприпустимість перетворення у власність самої людини. «У природі речей полягає абсолютне право раба добувати собі свободу». В опосередкованій формі власність виявляється в до-говірній особ-власності, у злочині і покаранні за його порушення (неправо, обман і злочин). Спосіб, форма захисту прав особистості, справедливості, здійснюваної в державі, є покарання. Злочин - свідоме порушення права і покарання є, за Гегелем, не тільки засобом відновлення порушеного права, але і правом самого злочинця як вільної особистості.

Друга ступінь і форма свободи - сфера моральності. В ній абстрактні і негативні предписання формального права наповнюються позитивним змістом. На даній ступені свобода виявляється в здатності індивіда здійснювати усвідомлені дії (намір), ставити перед собою певні цілі і прагнути до щастя (намір і благо), співмірвати свою поведінку з обов'язками перед іншими людьми (добро і совість). «Добро - це реалізована свобода, абсолютна кінцева мета миру».

Третя, вища ступінь розвитку ідеї свободи - моральність. У ній абстрактне право і мораль набувають свою дійсність і конкретність. Тут поняття свободи об'єктивується в наявному світі у виді родини, громадянського суспільства і держави. Вступаючи в різні співтовариства, індивіди свідомо підкоряють свої вчинки загальним цілям.

3. Право як закон. Перетворення права в собі у позитивне право шляхом законодавства додає праву форму всезагальності і визначеності. Предметом законодавства можуть бути лише зовнішні людські відносини, але не їх внутрішня сфера. «Система права, - визначає Гегель, - є царство

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

реальною свободи».

Розрізняючи право і закон, він виключає їх протиставлення: мова йде лише про вищу ступінь конкретизації права. В той же час філософ визнає, що зміст права може бути переключеним в процесі законодавства. Не воє, дане у формі закону, є право, тобто правомірне, розумне. Закон - це конкретна форма вираження права, предписуюча його безпосереднє застосування. Право як свобода стає законом, вважає Гегель, набуває загальнообов'язкового характеру за умови обчародування закону, його здійснення через публічне судочинство, суд присяжних. Слідом за Монтеск'є Гегель стверджує, що в законах відображається історичний досвід, національний характер даного народу, ступінь його історичного розвитку, природні умови життя і т.д.

Г. Гегель розрізняє громадянське суспільство і державу. Громадянське суспільство, пише філософ, є диференціація (розрізнення) між родиною і державою. Розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави, воно створене «лише в сучасному світі». З погляду поняття права - це необхідний етап, з його взаємозв'язком особливого і загального, сфера реалізації особливих, приватних цілей і інтересів окремих особистостей. «У громадянському суспільстві кожний для себе - ціль, все інше для нього ніщо. Однак без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у всьому їх обсязі: ці інші суть тому засоби для мети особливого». Та-ким чином, громадянське суспільство гармонізує інтереси своїх членів, додає їм характеру загальності. Воно являє собою об'єднання індивідів «на основі їх потреб і через правовий устрій як засіб забезпечення безпеки осіб і власності».

По-сучасному звучить і сформульований філософом принцип громадянського суспільства: воно «повинно захищати свого члена, відстоювати його права, а індивід в свою чергу зобов'язаний дотримуватись права громадянського суспільства». Він попереджає про небезпеку бідності і багатства, зниження «відомого рівня існування» членів суспільства. Це веде до втрати почуття права, виникає чернь, а з нею - зло, обурення, спрямовані проти багатих, суспільства, уряду і т.д. Гарантувати громадський правопорядок по-кликані закони й установи (суд, поліція, корпорації).

У структурі громадянського суспільства Гегель виділяє три стани (корпорації): субстанціальний або землеробський, промисловий (фабриканти, торговці, ремісники) і загальний (чиновники). Внаслідок різниці інтересів індивідів, їх об'єднань, станів громадянське суспільство нездатне все ж самостійно врегулювати виникаючі соціальні протиріччя. Для цього необхідна політична влада - держава як підстава суспільства. Філософ відкидає ідею природного стану і договірного походження держави: договір має місце лише в приватно-правових відносинах і не може бути джерелом державності. Та-ким чином, у протилугу поширеній у суспільствознавстві думці, що суспільство є механічна сума індивідів наділених розумом, незалежною волею, Ге-

Гегель переконливо доводить: особистість є продуктом розвитку сім'ї, громадянського суспільства, держави, обумовлена ними і зобов'язана їм. Держава як загальне і ціле має зверхність над окремим і одиничним: доля людини мало важить на терезах історії.

У вченні Гегеля про державу «розумна держава» саме і предстает моральним цілим, ідейно-політичною єдністю, що знімає протиріччя в правовому громадянському суспільстві. Гегелівська «розумна держава» - «є дійсність моральної ідеї», тут свобода «досягає свого вищого права», вона є «дійсність конкретної свободи». Отже, по-перше, така держава - втілення ідеї розуму, свободи і права. «Держава - це хід Бога у світі; її підставою служить влада розуму, що здійснює себе як волю». Та-ким чином, філософ оголошує державу вищою формою об'єктивної моральності, яка перемагає анархію громадянського суспільства, абсолютною раціональністю, вічним і необчидним букетом духу, правовою формою політичного примусу.

Реальна розумність внутрішнього державного устрою, вважає Гегель, виявляється в поділі влади на законодавчу владу, урядову і владу государя. Погоджуючись з ідеєю Локка і Монтеск'є, так само вважає поділ влади в державі гарантією публічної свободи, але виступає за їх рівновагу і живу єдність. Вершиною такої єдності він називає конституційну монархію. Інші форми правління - монархія, аристократія і демократія, на думку Гегеля, свідчення ще не розділеної єдності влади, не досягнутого «внутрішнього розрізнення (розвинутої організації всередині себе), а отже, глибини і конкретності розумності».

Законодавча влада, за Гегелем, - влада визначати і встановлювати загальне, «стосується законів як таких». Законодавчі збори покликані забезпечувати представництво громадянського суспільства, його станів. Верхня палата формується за спадковим принципом з дворян, нижня обирається

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

гро-мадянами по корпораціях, об'єднаннях тощо. Його політичний ідеал відображав прагнення німецького бюргерства до компромісу з дворянством і встановлення конституційного ладу в Німеччині шляхом реформ «зверху».

Урядова влада, куди Гегель відносить і владу судову, визначається як влада підводити особливе під загальне. Її завдання - виконання і застосування рішень государя, існуючих законів, збереження установ, заходів, спрямованих на загальну користь і т.п. Підтримка законності, гарантії від зловживань влади філософ вбачає в ієрархії влади в державі, її рівновазі, контролі за нею зверху і знизу. Але головному надію все-таки покладає на державних чиновників - «середній стан», «осередок державної свідомості і видатної освіченості». Держава, де немає таких чиновників як у Росії, на думку Гегеля, «ще стоїть тому не на високій ступені».

Влада государя поєднує державний механізм у єдине ціле, додає загальність державному устрою і законам.

По-третє, вищий момент ідеї держави в гегелівському вченні являє собою ідеальність суверенітету (всередині та із зовні). Він виступає як абсолютна влада ідеального цілого над всім одним, над правами окремих осіб і об'єднань. На думку вченого, держави відносяться одна до одної як самостійні, вільні і незалежні індивіди. Сферу міждержавних відносин він трактує як сферу прояву зовнішнього державного права.

Г.Гегель критикує кантівську ідею вічного миру. Формулюючи принципи міжнародного права, філософ стверджує, що договори, на яких засновані зобов'язання держав стосовно одна одній, повинні виконуватися. Але вважає, що війну не слід розглядати як абсолютне зло і зовнішню випадковість: війна очікує дух нації. Тим самим він виправдував війну Німеччини з наполеонівською Францією.

Ідея держави у Гегеля проявляється: 1) як дійсність, конкретна держава зі своїм державним ладом і правом; 2) у відносинах між державами, як зовнішнє державне право; 3) у всесвітній історії.

Всесвітня історія як прогрес у свідомості і свободі в гегелівській філософії являє собою, по суті, історію суверенних держав, прогрес у державних формуваннях. Відповідно до цього всесвітня історія розпадається, за Гегелем, на чотири всесвітньо-історичних царства: східне, грецьке, римське і німецьке. Їм відповідають форми держави - східна теократія, антична демократія й аристократія, сучасна конституційна монархія. «Схід знає і знає тільки, що один вільний, грецький і римський знає, що деякі вільні, німецький світ знає, що усі вільні». Тут філософ не уник ідеалізації сучасної йому німецької держави.

Отже, сконструйована Гегелем розумна держава як конституційна монархія являє собою правове утворення, як реалізація ідеї свободи. Недоліки гегелівського етатизму все-таки виявляються у вивіченні держави над індивідом і громадянським суспільством, у недооцінці прав і свобод особи, хоча державні механізми в його ідеальній державі функціонують лише в правових формах. Саме в цьому його відмінність від звичайних етатистських, то-талітаристських теорій держави. Прогресивні положення, що містяться в гегелівському вченні про державу стали теоретичною основою як ліберальних концепцій, так і його консервативних інтерпретацій.

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

§ 3. Історична школа права

Ця школа права стала впливовим напрямком в німецькій юриспруденції першої половини XIX ст., помітною подією у розвитку європейської юридичної науки.

Звернення до історії права не було випадковим. 1) Історія римського права і його рецепція в Західній Європі, зокрема, в Німеччині, потребували осмислення історичних коренів права, еволюції правових інститутів. 2) Віра, навiana Просвітництвом, в універсальність природних законів і можливість створення в будь-якій країні ідеальної моделі політико-правових установ на засадах природно-правової доктрини не враховувала особливостей історичного розвитку культури їх народів, частину якої було право. 3) Велика Французька революція і демократизація законодавства, заклики деяких німецьких юристів до найскорішого створення загального цивільного права на зразок Кодексу Наполеону лякали консервативних юристів-засновників т. зв. історичної школи права.

Вони доводили, що немає природного права, а є лише позитивне право, яке має свої закони розвитку, що не залежать від розуму. Саме право - історична спадщина народу, яке не може і не повинно довільно мінятися. Справжнім буттям, джерелом права є не закон, прийнятий або окреслений державою, а правовий звичай, що виражає дух народу.

Професор Геттингенського університету Густав Гуго (1764-1844)¹⁾ у вступі «Підручнику природного права як філософії позитивного права» і особливо в «Підручнику з курсу шкільництва» запропонував основні положення природного права, вважав концепцію суспільного договору По-

п'ятого, вважаючи такий договір ніколи не було, усі держави виникли і змінилися по-різному. По-друге, на його думку, суспільний договір практично неможливі - майже всіма людьми не можуть вступити в угоду і домовитися про інші підпорядкування установи і особи, про які вони судити ще не можуть. По-третє, концепція суспільного договору викликає - ні яка влада не буде встановлена, якщо об'єкти користі виникає тільки з догодо-ру.

Право - це тільки встановлені державою. Кожен людина співвідноситься до своєї власної правової норми, писав Г. угод, більшість частина яких - чинили спільно подобию до того, як виникли мова і діалекти цього народу, чи правила гри. Люди, які живуть у суспільстві, завжди вважали оправдані, правові норми свої і те ж. Історично усталений звичай, норми звичаєвого права - істинне джерело права. З поширенням освіти до природно-випливаючих правових норм додалися ще одне джерело - правосвідомість юристів, книги яких на роздруківку можливість читати. Закон же - довільне повеління влади. Кожен же - «на не закон», а збриння прадідає влади. Тому бачити закон і договор ніколи не вважалися. Схожі ризик в Геттингенській владі парвально-кваліфікації, але всі їх завжди називали і називали по-старому. Люде краще не втручатися в ні часу, триматися зазана звичаєм порядку і звичаї.

Концепція права Гуго фактично була апогією феодального звичаєво-го права, що зберіглося в Німеччині. Він обґрунтував право держави не релігійними асимілюванням під впливом Французької революції, об'єктивної свободи думки і вільної свободи в ім'я загального блага і правового ряду.

Правові погляди Гуго розвивав і доповнював професор Берлінського університету Фрідріх фон Савіні (1779-1861) відомий своєю працею з історії і римського права. У вступі «Про покращення нашого часу до законодавства і правосвідомості» (1814 р.) він не підтримує давні створення в найкоротший термін Цейлінського кодексу Німеччини, що відбувався б на тлі же районіальних початків, що і Французький Кодекс 1804р., називаючи свою ідею інтелектуальною і безпідставною. Не заперечуючи можливості кодифікації, він ковав її зі створенням у Німеччині єдиної правової науки. Вважав покращення думку, що право створюється законодавцем, воно не залежить від випадку чи свавілля.

Право народів, стверджував Савіні, складається історично, так само, як і мова народу. Яого вадні і політичні над. Право - продукт народних переконань, з розвитком яких еволюціонує і право. Виникає спочатку у складності як «природне право» у формі звичаїв, розвивається разом з народами і його культурою, право стає особливо наукою в руках юристів. Наукова обробка первинного права юристами - необхідна і обов'язкова не редукує законодавства. Закон, куди як лише вторинне джерело права у порівнянні із звичаєм і правосвідомістю юристів.

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

Учень і дослідник Саймюел Герц Пухта (1798-1846) критично оцінює природно-правові ідеї, вводить нові поняття про право і подорожує по Європі. «Філософія, що виводить право з розуму, знаходить собі свій предмет ком... закон не доходить до поняття права...». Розвиває ідею свого вчителя про право як продукт еволюційного розвитку народу.

За вільною теорією обмеження права Пухта брав «духовну сторону людини». Завдяки їй людина досягла свободи. Свобода людини - фундамент права. Вивчення природного, людського права і юридичних переконань він згуртував з «народним духом» (Völkergedanke) - безособовою і самобутньою сутністю народу. Саме «народний дух» - ключова поняття в його правовій концепції. Важливі державу директори права - поняття, законодавць не створює право, а створює законотворенням розкриття «народного духу».

Саморозвиток права росте з «народного духу» не рослина з зерня, - по ідеї Пухта. У своєму еволюційному розвитку право поступово виступає в певній формі, правову систему. Першою формою права стає закон. З утвердження держави виходить загальної волі стає законом. Народні, та частина «народного духу», що не виражена ясно значення законом, зводяться доображення в праві ереста, юридичній науці. Вони і розкривають юридичне положення, що лежать у глибині «народного духу». Покладаючи на науку, юридичну літературу - забезпечити «істинне розуміння безособового народного права і законів».

Таким чином, «право має історію», заявив Пухта. Стадії розвитку права збігаються з ходом еволюції «народного духу». Тому безлічно вступно конструювати і пропонувати людині ту чи іншу правову систему. Створення окремо від своєї історії життя, «народного духу», не часом не має, вона не може предявлятися суцільністю.

Традиції історичної волі права знайшли відображення в сучасній правовій системі Німеччини. Швайєрді, що розглядає закон і значить не два джерела права одного порядку.

Консервативна за своєю практично-політичними висловками, історична воля права проти поволіна теорії права підняти іпоказати, цінними опосередкованими методологічного характеру, з якими наступні покоління правознавців не могли не рахуватися.

Одним з найбільш впливових на розвиток вчення про право і державу справили вчення Канта і Гегеля. Вчення Канта має свою власну сутність у розумі за відносною юридичної думки XVIII ст. У ньому були підняті та ці кардинальні питання, як методологічні підстави наукової теорії права, як реальна обумовленість права, право як умова суцільного буття автономних і цінних за своєю сутністю особистостей, способи забезпечення рівності для всіх свобод. Не менш сильний вплив Канта на розвиток історичної держави. З позицій моралі і права він логічно вивів правовий взаємозв'язок особистості - суцільності - держави: моральна свобода, що складає суцільність людини, вимагає зовнішнього її реалізації, створення рівних для всіх прав, яка забезпечує загальну свободу, з необхідності права випливає існування держави, що не має вищої мети, крім підтримки і охорони свободи і рівності людей. Вирівнює право у взаємних особистості і держави - шлях подолання політичного відчуження. Кантівський проект «нічого не вступити» став умовою виховання людства.

Наша черна і філософія Гегеля, при всій пошрності його політичних поглядів. Проблему політичного відчуження він пропонує вирішувати право-вими засобами, методами політики в рамках правового громадянського суцільності, «розумної держави». У цій державі свобода досягає найвищого, належного їй права. І Кант, і Гегель, і Фіхте стверджували: свобода невміння людській особистості, свобода - фундамент права. І хоча класики німецької філософії розводяться у вирішанні багатьох проблем, їх пошуки (ідеї свободи людини і людства, невміння до роботи, самотності, до феодального гніту, поваги до законності, упевненість, що держава може і повинна стати розумною).

Контрольні завдання

РОЗДІЛ 14. ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ В НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ - ПОЧАТОК ХІХ СТ.)

1. Яка ідея в філософії І. Канта залишилася? Поясніть зміст категоричного імперативу. Дайте визначення права за Кантом.

2. Як він пояснює походження, сутність цієї призначення держави як правового угруповання? Сформулюйте дане визначення Канта.

3. Поясніть особливі значення права за Г. Гегелем, розкрийте кожне із них.

4. Що таке «розумна держава» за Гегелем? Як розум громадянського суспільства він визначає?

5. Дайте характеристики історичної школи права, назвіть основні джерела права, які виділяв її засновник. В чому позитивні і негативні методологічні в теоретичне значення такого «історичного» права розуміння?

*Цей документ є власністю держави. Усі права збережені. Будь-яке копіювання, розповсюдження, використання без письмового дозволу Міністерства внутрішніх справ України забороняється. © 2019 Міністерство внутрішніх справ України.